

A DEPURACIÓN DAS RESPONSABILIDADES POLÍTICAS DOS GALEGUISTAS OURENSÁNS. UNHA ACHEGA

Xulio Prada Rodríguez

Universidade de Vigo

Cando alguén escoita falar de represión franquista, automaticamente adoita pensar en listaxes, máis ou menos longas, de persoas asasinadas extraxudicialmente ou executadas diante dun pelotón de fusilamento. Mesmo pode cavilar nos milleiros de presos que ateigaban os espazos habilitados como cárcere en toda a retagarda rebelde, xa fosen gubernativos ou condenados naquela farsa de xuízos que eran os consellos de guerra. Pero o certo é que as diferentes manifestacións da represión física non esgotan o complexo represivo creado polos sublevados. Existe tamén unha depuración administrativa que deixou cesantes de emprego e soldo a centos de militantes ou simpatizantes de partidos políticos e organizacións sindicais declaradas retroactivamente fóra da lei, ben por unha disposición normativa emanada de calquera órgano de poder rebelde ou pola máis expeditiva vía dos feitos sen que sequera preocupase manter unha mínima aparencia de legalidade. Hai unha represión de natureza social que procura a anulación dos individuos e a destrución dos elementos esenciais da sociedade civil preexistente non conformes cos intereses dos rebeldes e que persegue a súa substitución por unha nova orde social imposta na que a poboación acepte o seu sometemento incondicional ao poder político. Hai unha represión cultural, unha represión psicolóxica e unha represión de natureza económica destinada a financiar os custes da guerra e o mantemento da orde na retagarda.

Esta última modalidade represiva presenta diversas manifestacións. As exaccións económicas aparecen case de xeito simultáneo á proclamación do estado de guerra e coa saída á rúa dos elementos civís que colaboran co Exército e as forzas da orde na «pacificación» da retagarda. Hainas que non son outra cousa que auténticos atracos a man armada, perpetrados, fundamentalmente, por milicianos de segunda liña. Milleiros de galegos, con independencia da súa filiación ou neutralidade política, foron vítimas deles, aínda que case sempre quedaron impunes e apenas deixaron pegada documental polo medo das xentes a denuncialos e o nulo interese das autoridades militares en cortalos de raíz para non perder tan valiosos apoios durante os primeiros meses.

Pero a carón destas contribucións esixidas de xeito informal e non regrado, existiron outras moitas ás que a propaganda e a estrutura administrativa creada polos rebeldes deron aparencia de legalidade e mesmo de respectabilidade cando non eran outra cousa que incautacións encubertas. As incontables «Subscricións Patrióticas» que para os máis distintos fins proliferaron na retagarda franquista constitúen o seu mellor exemplo. Calquera que sexa a súa denominación ou o destino a que estivesen afectadas, representan o mellor expoñente da formalización duns gravames que a xente tiña que satisfacer como consecuencia do clima de terror existente; cando non da actuación coercitiva das autoridades, que multaban sen pudor aos que non contribuían *motu proprio* mentres proclamaban aos catro ventos o seu carácter voluntario, a diferenza do que acontecía en «zona roxa»¹. E aínda habería que traer a colación as sancións monetarias impostas por gobernadores militares e civís e delegados de Orde Pública por toda clase de condutas susceptibles de corrección de acordo cos novos tempos: infracción en materia de prezos, abastecementos e consumos; ofensa a símbolos ou funcionarios do novo Estado, a relixión, o culto ou os seus ministros; incitación á subversión ou colaboración coa mesma; transgresión dos valores morais vixentes; multas relacionadas co pasado político ou social dos sancionados, etc.

Semella evidente, por tanto, que esa multiforme represión económica se materializa nas máis diversas exaccións pecuniarias, pero ten tamén unha dimensión esencialmente política que é a que máis nos interesa nesta achega, centrada na esixencia de «responsabilidades civís e políticas» a unha parte dos afiliados ao Partido Galeguista (PG) na provincia de Ourense. Porén, cómpre advertir que os fondos procedentes da Comisión Provincial de Incautación de Bens e do Tribunal de Responsabilidades Políticas depositados no Arquivo Histórico Provincial de Ourense² non se corresponden coa totalidade dos expedientes de responsabilidades civís e políticas incoados na provincia, como se deduce de varias referencias que aparecen en diversos fondos policiais e militares.

Ademais, como acontece en todas as provincias que contan con estudos ao respecto, non todas as noticias de apertura de expediente publicadas no Boletín Oficial da Provincia de Ourense (BOPO) deron orixe a un sumario que fose tramitado integralmente ata a súa resolución e chegase ós nosos días. Os casos máis sobranceiros afectan a algúns dos persoeiros de maior significación dentro do galeguismo ourensán como Ramón Otero Pedrayo, Florentino López Cuevillas, Xoaquín Lourenzo Fernández, «Xocas», Eleuterio González Salgado, «Leuter», Xosé Ramón Fernández Oxea, «Ben-Cho Sei», Pío Ramón Oxea, Vicente Bóveda Iglesias, Odilo Fernández Losada, Felipe Oñate e Juan Luis Ramos Pérez-Colemán, cuxos expedientes «desapareceron» do fondo depositado orixinariamente na Audiencia de Ourense dende que se deu por

1 O proxecto 'Obras de Martín Sarmiento' está en marcha no seo do Instituto da Lingua Galega da Universidade de Santiago de Compostela, contando co patrocinio do Consello da Cultura Galega. Véxase o sitio web do proxecto, que ofrece abundante material de interese: <http://consellodacultura.org/sarmiento/>.

2 En adiante: AHPOU, Fondo TRRP.

extinguida a xurisdición especial de Responsabilidades Políticas³. Así e todo, a documentación conservada permite desvelar as liñas mestras do que foi a depuración política do nacionalismo republicano en Ourense nos anos máis duros da «longa noite de pedra».

1. A ETAPA DAS «RESPONSABILIDADES CIVÍS»

Ata que aquel verán de sangue do 36 estivo a piques de expirar, a máis absoluta arbitrariedade foi a nota dominante á hora de impoñer sancións de carácter administrativo e económico por parte das autoridades militares. As destitucións de funcionarios e persoal ao servizo da Administración sen formación de expediente e sen outro fundamento que a pertenza a tal ou cal partido ou organización sindical estiveron á orde do día. Outro tanto aconteceu coas sancións económicas impostas a elementos considerados desafectos á causa rebelde: calquera autoridade local atribuíase o dereito a multar, con cantidades do máis dispar, a persoas que destacaran polo seu compromiso coa Fronte Popular, participaran nos órganos de poder municipal ou, simplemente, non eran do agrado dos novos amos do poder. E tal que o mesmo no que atinxe ás incautacións de bens mobles ou inmobles: non fixo falta unha norma que declarase ilegal unha ou outra formación política para que as súas sedes sociais fosen asaltadas, desvalixadas e, frecuentemente, convertidas en cuartel de milicias ou en sede dalgunha delegación de Falanxe. Raro foi o comerciante marcado como desafecto que non tivo que soportar o saqueo do seu establecemento ou o propietario de significación esquerdista que quedou a salvo da rapina dos que enfundaron un uniforme.

A ninguén sorprenderá que a documentación escrita conservada destes primeiros meses sexa moi escasa. A case total impiedade coa que actuaron autoridades e milicianos locais en ausencia de normas taxativas ás que axustar o seu proceder e o feito de que se tratase, en moitos casos, de auténticos espolios patrimoniais dos que só unha pequena parte foron canalizados para o esforzo bélico explican que nin sequera sexa posible aventurar unha cifra que poida resultar indicativa da súa magnitude. A publicación do Decreto n.º 108 da Xunta de Defensa Nacional de 13 de setembro de 1936 constitúe o primeiro paso significativo na dirección de unificar en toda a retagarda rebelde o procedemento sancionador, pois os bandos ditados con anterioridade por diferentes comandantes militares non produciran o efecto agardado. Para comezar, declaraba ilegais a todos os partidos e agrupacións políticas e sociais que integraran a Fronte Popular e a todos os que se opuxeran ao golpe, e decretaba a incautación de todos os seus bens, efectos e documentos. Ao mesmo tempo, facultaba a autoridade militar competente, ou en quen esta delegase, para adoptar cantas medidas precautorias estimase oportunas para evitar calquera acción destinada a diminuír o patrimonio dos suxeitos a responsabilidada-

3 De todos eles consta no BOPO a apertura do seu expediente a fin de que calquera persoa informe da súa conduta política e social e dos bens que posúa e/ou a noticia do sobresemento das actuacións e a recuperación da libre disposición dos bens embargados, o que demostra que, na maioría dos casos citados, o proceso chegou ao seu remate e foi arquivado.

de. A tal fin, debía enviar detallada relación de todos os seus bens aos Xulgados de Primeira Instancia para decretar o embargo preventivo de acordo cos trámites previstos na normativa.

Os expedientes de incautación iniciáranse a proposta da autoridade militar, que designaría un xuíz militar encargado da instrución, a práctica das probas –que podía ser delegada no xuíz de primeira instancia ou no xefe de liña da Garda Civil con tal de que este último non tivese ao mesmo tempo a condición de delegado militar– e o resumo do expediente. Rematada a instrución, este sería remitido ao gobernador militar para a emisión do correspondente informe previa elevación ao xeneral-xefe da División; as resolucións deste último, terían carácter de executorias. Decontado, o expediente remitíase ao presidente da Audiencia Provincial, que era o encargado de designar ao xuíz de primeira instancia da capital para que levase a cabo as dilixencias de execución.

O que mellor define esta fase é a apresurada incoación de numerosos expedientes de responsabilidades civís que non serán culminados ata etapas posteriores. Esta práctica semella gardar relación tanto co afán inquisitivo e depurador dos primeiros meses como coas importantes perspectivas recadoras abertas para os rebeldes. Isto explicaría que a principal preocupación dos instrutores non fose a ordenada finalización duns expedientes antes da incoación doutros novos, senón asegurar que o patrimonio dos potenciais encartados servise para garantir no seu día a responsabilidade na que puidesen ter incoado. Velaquí, asemade, o porqué das medidas precautorias en forma de embargos preventivos que gravan o patrimonio de centos de ourensáns de forma paralela á recepción por parte dos xuíces de listaxes de afiliados, representantes e cargos dos partidos vinculados á Fronte Popular. A frecuencia coa que se ordenaba o cesamento destas medidas pouco despois de seren decretadas demostra ata que punto se anticipaba a liña de defensa do Estado fronte a posibles fraudes, pero aínda nos casos en que así se decretaba hai que pensar nos numerosos prexuízos ocasionados aos encartados que exercían o comercio ou a industria e a terceiros obrigados a acreditar documentalmente o seu mellor dereito sobre os bens. Por non falar da incautación «de facto» que se producía cando a tramitación dun expediente se alongaba no tempo, obrigando aos expedientados a afrontar un cúmulo de dificultades administrativas que podía durar anos.

A entrada en vigor do Decreto-Lei de 10 de xaneiro de 1937 e da Orde que o desenvolveu supuxo un paso máis no esforzo por homoxeneizar e cubrir de aparencia legal as incautacións. Sen entrar nos aspectos técnicos da normativa, cómpre destacar a importancia crecente que os informes solicitados ás diferentes autoridades, «persoas de orde» e elementos «de probada solvencia moral» van ter á hora de graduar as sancións. Esta práctica, como a historiografía especializada ten sinalado reiteradamente, amosa a clara vontade dos rebeldes en implicar no proceso depurador o meirande número de individuos posible, conscientes de que cantos máis fosen os colaboradores máis difícil sería unha «volta atrás».

A diferenza da fase precedente, a porcentaxe de expedientes resoltos elévase algo, pero aínda prevalece a tendencia de expedientar o meirande número de persoas antes de rematar a incoación das pezas sumariais xa abertas. Tamén da etapa anterior é característico o empeño recadatorio, que se manifesta non só na incautación dos bens das formacións declaradas ilegais senón tamén na xa sinalada obsesión polas medidas precautorias, a elevada contía das multas impostas e as baixas porcentaxes globais de sobresemento das actuacións e de absolución dos inculpados que, na maioría dos casos, responden á súa insolvencia. Pola contra, podemos afirmar que é durante esta etapa cando os organismos encargados de fixar o importe das responsabilidades civís actuaron con meirande rigor, prescindindo, naturalmente, daqueles casos nos que as autoridades se incautaron de todo ou parte do patrimonio dos considerados desafectos á marxe das disposicións vixentes.

No que atinxe aos membros ourensáns do PG identificados a través das fontes, a documentación permite colixir que no período que media entre setembro de 1936 e a entrada en vigor da Lei de Responsabilidades Políticas (LRP) o número de expedientes incoados foi moi reducido e, o que resulta máis significativo, unicamente se conservan resoltos e completos dous: o do mestre galeguista Juan Francisco Yáñez Sierra e o de Urbano Romero Peláez. O primeiro resolveuse inicialmente cunha sanción de 15.000 ptas. imposta polo xeneral-xefe da VIII Rexión logo de que a Comisión Provincial de Incautacións decretase o embargo da totalidade dos seus bens. O caso deste docente exemplifica moi ben a arbitrariedade absoluta coa que se impuñan estas sancións, mesmo cando estaban amparadas pola normativa aprobada polos rebeldes. En 1940, xa coa LRP en vigor, abríronlle un novo expediente no que, con idéntica acusación, só se lle impuxeron 500 ptas. de sanción e 4 anos de inhabilitación especial para o desempeño de cargos públicos de mando ou de confianza en sentenza declarada firme en maio dese mesmo ano. O 4 de xaneiro de 1941, unha nova resolución decretou nula a sanción e confirmou a multa inicial de 15.000 ptas. das que, «en xustiza», se autorizaba a deducir as 500 ptas. xa aboadas⁴.

Urbano Romero Peláez era un pequeno comerciante aveciñado en Xinzo de Limia que fora elixido presidente local do círculo galeguista da vila. As autoridades militares estimaron probado que os nacionalistas limiaos apoiaran as candidaturas da Fronte Popular, aínda que, de ter sido efectivamente así, non se pode dicir que tivesen un grande éxito a xulgar polos resultados acadados polo candidato do PG Alexandre Bóveda: en todo o partido xudicial obtivo unicamente 1.232 votos, apenas o 1,14% do total de sufraxios, e en Xinzo, onde maior se supuña que era a influencia daquel, 85 votos (0,43% do total). Ademais, varios dos seus afiliados concorreran conxuntamente coa esquerda republicana e obreira á manifestación do Primeiro de Maio. De feito, os oradores foran

4 Cfr. AHPOU, Fondo TRRP, expediente 738/1938 e expediente 110/1937. A non ser que se indique o contrario, para facelos intelixibles, corriximos a grafía orixinal dos documentos citados ao longo desta achega no que a acentuación se refire.

presentados polo escribente do concello e membro do PG Rudesindo Pérez Fernández que, porén, non aparece entre os encartados no expediente. Logo de que a Comisión Provincial de Incautación ordenase o embargo total dos bens do citado directivo, que foron taxados en 5.945 ptas., foille imposta unha sanción por importe de algo máis da cuarta parte do valor total dos seus bens! O fundamento da proposta do citado órgano non ten desperdicio ningún:

A juicio de esta Comisión, una de las armas puestas en combate por el Frente Popular, fue esta de los partidos regionalistas, que bajo la capa mas falaz de pretendidas reivindicaciones de carácter [...] regional, no iban a otra cosa que a la desmembración y consiguiente anulación de la Patria. Por otra parte y para el logro de sus criminales propósitos no vacilaron en unirse a los partidos extremistas tanto antes como después de las elecciones. Por ello, teniendo en cuenta la destacada actividad en este sentido del expedientado, su situación económica y de familia, se propone a V.E. la declaración de responsabilidad civil, cifrándola [...] en la cantidad de mil quinientas pesetas.⁵

Temos outros catro membros do PG expedientados durante esta fase, aínda que descoñecemos a data exacta da sentenza; porén, sospeitamos que, polo ano de incoación e o elevado importe da multa, o expediente foi resolto antes da entrada en vigor da LRP. Trátase dos valdeorreses José Luis Delgado Núñez, Elías López Delgado, Antonio Arias Prada e Florencio Delgado Gurriarán. No primeiro dos casos descoñecemos cal foi a sanción, mentres que o segundo foi multado coa cantidade de 5.000 ptas. e os outros dous co meirande importe que acadase a totalidade dos seus bens embargados e sometidos a poxa. Por contra, ao non se poder comprobar a acusación de pertencer a un partido encadrado na Fronte Popular, foi sobresido o expediente incoado a Luis Nieto Olivas, correspondente de *El Pueblo Gallego* en Xinzo de Limia e concelleiro dende a constitución da primeira corporación republicana ata a súa destitución logo do triunfo electoral da esquerda. De feito, segundo o xefe comarcal de FET y de las JONS, Miguel Cáceres, era «de actividades políticas difusas entre el ala izquierda del partido Radical y Galleguista», polo que, unido á súa «escasa capacidad económica y prestigio personal, no ha llegado a ostentar una posición preponderante en la política local [...] declarándose concejal del primitivo partido galleguista». Ademais, durante a campaña electoral de febreiro de 1936, apoiou as candidaturas da dereita e do Centro Portelista pola relación laboral que mantiña con Portela Valladares⁶.

En función do exposto, non hai dúbida de que o labor desenvolto polas Comisións Provinciais de Incautación tivo unha enorme utilidade para a consecución dos obxectivos perseguidos polos rebeldes. Ben é certo que a porcentaxe global das sentenzas anteriores á LRP é moi reducida con relación ás ditadas con posterioridade a esta, pero entendemos que a súa operatividade non se pode medir unicamente en termos econó-

5 AHPOU, Fondo TRRP, expediente 79/1937.

6 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.184, expediente 83/1937, fols. 10 e 11.

nicos senón, sobre todo, políticos. Non é preciso estendermos nos efectos paralizantes que a incoación dun expediente de tal natureza tiña na conxuntura represiva aberta polo golpe de estado nin nos desastrosos efectos que a práctica xeneralizada de embargos preventivos tiña sobre as vítimas para comprender o servizo que as «responsabilidades civís» prestaron para o sometemento da retagarda.

Esta é tamén a perspectiva dende a que hai que enfocar a relativamente escasa presenza de galeguistas entre os expedientados de primeira hora. Como aconteceu coa xurisdición de guerra ou coa represión paralegal, tamén as responsabilidades civís se cebaron naquel sector do nacionalismo que apoiara as candidaturas da Fronte Popular e se integrara nas comisións xestoras designadas logo do triunfo da esquerda. A coincidencia de nomes –imputable, pero non só, ás conexións entre as diferentes instancias represivas– non resulta, neste senso, nada casual. Por iso mesmo, o esencial do «núcleo ourensán» do PG e, en particular, o círculo que se movía arredor da capital provincial, saíu practicamente indemne desta primeira fase represiva. Ou, para sermos máis exactos, dos aspectos máis visibles desta represión; non así desas incautacións encubertas que representaban as diferentes «contribucións voluntarias» impostas polos sublevados nin tampouco, cando menos algúns, das detencións gubernativas decretadas polas autoridades militares.

Axiña mudarían as cousas, pero faríano nun tempo no que xa o ímpeto represivo non era o dos primeiros meses da guerra civil.

2. AS CONSECUENCIAS DA APLICACIÓN DA LEI DE RESPONSABILIDADES POLÍTICAS

Toda a historiografía especializada ten apuntado que a LRP de 9 de febreiro de 1939, promulgada a piques de rematar a ocupación militar de Cataluña, puña de manifesto a nula vontade integradora dos rebeldes. Algo que xa evidenciaba claramente o preámbulo cando aludía á pretensión de empregala para «liquidar las culpas de este orden contraídas por quienes contribuyeron con actos u omisiones graves a forjar la subversión roja, a mantenerla viva durante más de dos años y a entorpecer el triunfo, providencial e históricamente ineludible, del Movimiento Nacional». Deixando de lado a falsa pretensión «liquidacionista» –velaí a publicación, trece meses máis tarde, da Lei de Represión da Masonería e o Comunismo (LRMC)–, a nova normativa pretendía complementar a actuación dos tribunais militares alí onde non chegaba a súa acción, pois sancionaba comportamentos que non encaixaban nos tipos delituosos incluídos dentro da rebelión militar e as súas figuras conexas. Xa que logo, representa un dos instrumentos normativos máis importantes para a persecución de disidentes mediante a tipificación penal de comportamentos que, sendo perfectamente legais, eran agora criminalizados en virtude do seu art. 1º, que retrotraía a súa vixencia ao período comprendido entre o 1 de outubro de 1934 e o intre da súa publicación.

A amplitude dos suxeitos pasivos (persoas físicas e xurídicas), a posibilidade de esixir responsabilidade a menores de catorce anos cando a idade penal estaba fixada nos dezaseis e a consciente vaguidade na redacción do feito punible do art. 1º (contribuír «a crear o a agravar la subversión de todo orden de que se hizo víctima a España» ou ter realizado oposición «al Movimiento Nacional con actos concretos o con pasividad grave» a partires de xullo de 1936) explican que eses sectores do nacionalismo ourensán que ata entón non foran obxecto de atención preferente pola normativa represiva, caesen agora de cheo no seu ámbito de aplicación.

En efecto, entre as condutas punibles recollidas no texto estaba o desempeño de cargos directivos, representativos e de simple militancia mantida ata o 18 de xullo en calquera das organizacións declaradas fóra da lei: en teoría, as que integraran a Fronte Popular, as «organizacións separatistas» e as que se opuxeron á sublevación, pero tamén outras que non aparecían especificamente citadas no catálogo establecido polas Ordes de 10 de xaneiro e 6 de febreiro, en concreto as loxas masónicas. Ademais, quedaban incursos en responsabilidade os condenados –con independencia da condena imposta– pola xurisdición militar por delitos de traizón, rebelión e figuras conexas en aplicación do principio de que a responsabilidade civil era produto da criminal cando como consecuencia do delito se produciron danos de carácter patrimonial; os que desempeñaran cargos directivos nos partidos, agrupacións e asociacións a que alcanzaba a declaración do art. 2, ou ostentaran a súa representación en toda clase de corporacións e organismos; os afiliados antes do 18 de xullo que o fosen nesa data ás formacións antes mencionadas, agás no caso de simples afiliados a organismos sindicais, que quedaban exentos de responsabilidade calquera que fose a data de inscrición e permanencia; os que ostentaran cargos ou desempeñasen misións de carácter político ou administrativo de confianza por nomeamento do Goberno da Fronte Popular; os que se significasen publicamente ou contribuísen economicamente no seu favor; os que actuasen contra persoas polo simple feito de seren adictas ao Movemento e un longo etcétera que o art. 4k) ampliaba a calquera outros actos encamiñados a fomentar con eficacia a situación anárquica en que se atopaba España, nun evidente exercicio de relaxación do principio de taxatividade. Desde logo, na maioría das causas de responsabilidade, non se paraba a lei a considerar se foran voluntarias ou involuntarias, con dolo ou sen el, expresión esta última que nin sequera aparece na mesma.

Coa entrada en vigor da LRP, os expedientes de responsabilidades civís incoados en Ourense pasaron ao Tribunal Rexional de Responsabilidades Políticas (TRRP) radicado na Coruña. Este Tribunal foi suprimido a raíz da reforma de 19 de febreiro de 1942, que trasladou as súas competencias ás Audiencias Provinciais nun momento en que, represaliados os sectores máis comprometidos coa República, se trataba de «acelerar la liquidación de las responsabilidades políticas», segundo recollía o seu preámbulo. A partir de entón, a xustiza ordinaria pasou a ser competente para dirimir tales responsabilidades,

polo que dunha xurisdición especial se pasou a unha situación na que unha Lei Especial vai ser aplicada polos tribunais ordinarios baixo supervisión directa do Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas (TNRP)⁷. A LRP estaría vixente ata o indulto xeral de 10 de novembro de 1966, aínda que o Decreto de 13 de abril de 1945 significara, na práctica, a extinción desta xurisdición especial unha vez que non se permitiu a tramitación de novas denuncias.

Como xa apuntamos, o carácter taxativo da LRP e o feito de que fose o TRRP o que tomase a iniciativa do proceso depurador practicamente imposibilitaba que os nacionalistas ourensáns puidesen saír outra volta indemnes desta nova fase represiva. Semella evidente que ata entón a orientación conservadora da maioría, a súa significación social –especialmente do círculo da capital–, os contactos que coas Irmandades da Fala ou o Seminario de Estudos Galegos tivesen determinados persoeiros ben asentados na nova conxuntura e a mesta rede de influencias que atesouraban moitos deles foron factores decisivos para que o afán de depuración das autoridades escollese a outros como vítimas preferentes. Porén, agora as cousas non se presentaban tan favorables, e mesmo recoñecidos falanxistas que no pasado tiveran algunha relación coas Irmandades ou coas Mocidades Galeguistas tiveron que pasar polo transo de ter que buscar avais e acreditar a súa conduta anterior e posterior ao golpe.

Entre os casos máis sobranceiros destes últimos podemos lembrar a Antonio Rodríguez-González Montero. Certamente eran moi poucos os podían facer gala dun «currículo» tan envexable naquelas circunstancias: este avogado ourensán ingresou en Falanxe en 1934, foi o primeiro secretario territorial da organización en Galicia, dúas veces xefe provincial de Ourense, orador e activo propagandista na práctica totalidade dos mitins que deu o partido antes de tomar a decisión de non se presentar ás eleccións de febreiro de 1936 pola circunscrición ourensá, enlace entre a Xefatura Nacional e a Comandancia da Garda Civil durante a fase da conspiración militar, detido por orde gubernativa en vésperas da sublevación –foi sacado da cadea polas tropas pouco despois de proclamar o estado de guerra–, novamente xefe provincial de Ourense, secretario provincial noutras dúas ocasións, voluntario nas fronteas de Asturias e Castellón durante dez meses, delegado provincial de Información e Investigación despois de rematada a guerra, etc.⁸. Malia isto, as autoridades abríronlle un expediente por suposta militancia no PG, cousa que negou na súa declaración, aínda que recoñeceu a súa pertenza ao Seminario de Estudos Galegos e a súa relación con círculos galeguistas. Nin que dicir ten que o tribunal acabaría por decretar o sobresemento das actuacións. E tal fixo con Emilio González Núñez, outro dos fundadores de Falanxe –da que foi tesoureiro e administrador provincial antes do golpe–, que abandonou o PG en 1932, foi detido e multado

7 Cfr. LANERO TÁBOAS, M., *Una Milicia de la Justicia. La política judicial del Franquismo (1936-1945)*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1996, pp. 398-400.

8 Certificación do delegado provincial de FET y de las JONS de data 15-VII-1941 dirixida ao Xulgado Instrutor de Responsabilidades Políticas de Ourense (AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.200, expediente 87/1941).

en varias ocasións polas autoridades da Fronte Popular, voluntario na guerra e membro das Milicias Cidadás.

Outro dos que acabou militando en formacións de extrema dereita foi o mestre natural de Lama (Irixo), Jesús Castro Pérez, que tamén abandonou o PG e foi perseguido «por ser un gran propagandista de Renovación Española y de Falange Española». O párroco de Abelenda das Penas (Carballeda de Avia) aseguraba que foi «perseguido a muerte por los elementos del llamado Frente Popular, llegando incluso [...] a sufrir atentado contra su persona por ser persona de extrema derecha, fue perseguido por ‘fascista’ que fue el ideal que profesara destacadamente»⁹. Foi, ademais, voluntario á fronte dende principios de agosto de 1936 ata a disolución da Milicia *Voluntarios de Orense* na que se integrara.

A LRP, malia o seu rigor represivo, avanzaba no recoñecemento do dereito fundamental de defensa, xa que o inculpado tiña a posibilidade de achegar ou propor probas documentais e testificais no prazo fixado e de comparecer auxiliado de avogado. Ademais, contemplaba a existencia de circunstancias eximentes e atenuantes (arts. 5 e 6). Respecto das primeiras, existía unha causa de exención de responsabilidade por razón de idade (ser menor de 14 anos) e outras sete por razóns de índole político militar relacionadas coa prestación de servizos extraordinarios ao Movemento Nacional, incluído o de resultar ferido grave no caso de incorporación voluntaria ou ostentar o título de Mutilado Absoluto; o arrepentimento público anterior ao 18 de xullo seguido de adhesión e colaboración co Movemento podería ser apreciado como eximente ou atenuante ao arbitrio dos tribunais. As atenuantes tamén estaban relacionadas coa idade (menor de 18 anos), a incorporación voluntaria ao Exército e ás milicias, a colaboración co Movemento, a perda en campaña dun ascendente ou descendente, etc. Todas, se reparamos ben nelas, moi importantes nunha provincia que dende os primeiros momentos do golpe quedou encadrada no bando sublevado, na que o fenómeno do «voluntariado» e a «entusiasta colaboración» tiveron unha dimensión tan significativa e, polo que atinxe á maioría dos galeguistas ourensáns, nas que o peso das asociacións católicas e as organizacións vinculadas á dereita era moi significativo.

Todo isto percíbese claramente nos expedientes manexados, nos que pode comprobarse como os nacionalistas encartados acudiron a todo tipo de recursos para conseguir unha sentenza absolutoria ou, cando menos, diminuír o importe da sanción unha vez que a documentación incautada polas autoridades rebeldes nas sedes do partido e a existente no Goberno Civil e en Comisaría lles permitiu dirixir a súa acción cirúrxica con gran precisión. Entre os máis socorridos, ademais de minusvalorar o importe dos seus bens ou indicar a existencia de gravames ou débedas sobre os mesmos, estivo o de minimizar a súa significación política e a escasa ou nula actuación da formación política á que pertencían. Por exemplo, o representante José Gil Fernández xustificaba a súa militancia asegurando que

9 AHPDU, Fondo TRRP, caixa 7.200, expediente 87/1941, fol. 96.

[...] una persona que conmigo tenia relativa amistad particular, hizo o verificó mi inscripción en dicho partido Galleguista, y en época en que yo ignoraba también si formaba parte del Frente Populista, y en la creencia de que se trataba también de un partido de verdadero orden dentro de los que entonces existían, continuando durante algunos meses como simple y meramente afiliado. Nunca milité ni me interesaba militar en política alguna, y aun cuando como tal simple afiliado, aunque por esta razón pesé en dar mi baja, por un lado la desidia y apatía de no concederle importancia alguna, y por otra mis ocupaciones profesionales, fui olvidando y dejando de dar la baja. El caso es, que por lo expuesto, nunca tampoco me preocupé ni me interesaba conocer la marcha del referido partido, no hice propaganda alguna, ni concurrí a ningún acto oficial, por la insignificante preocupación que de ello tenía, y que de haber conocido su rumbo a debido tiempo, en manera alguna hubiera continuado siquiera con tal apatía como simple afiliado al mismo. Ahora bien, como persona de orden que siempre fui, a pesar de expuesto, en las elecciones del 16 de febrero de 1936, voté la candidatura de Derechas¹⁰.

Os que non podían agochar a súa condición de directivos trataron de relativizar o verdadeiro alcance e significado de tales cargos e a dimensión do seu compromiso, e acudiron a razóns de «disciplina» como xustificación da súa aceptación. Así, por exemplo, Manuel Peña Rey respondía á acusación de ser elixido presidente do PG argumentando que en cada provincia había «infinitud de grupos, sin dependencia entre si, únicamente ligados al Comité Central en las cuestiones que eran competencia del mismo. Presidente de un grupo de esos en la provincia, bien exigüo (sic) por cierto según puede comprobarse por la lista de socios, era el exponente, elegido contra mi voluntad varias veces reiterada fundándome en mis ocupaciones profesionales, mis atenciones familiares y mi falta de vocación y aptitudes políticas para desempeñar tal cargo, pero impuesto y acatado por razones de disciplina»¹¹.

Os nacionalistas ourensáns tamén insistiron reiteradamente na dimensión cultural orixinaria do partido, que sería a verdadeira razón que conduciu a moitos a militar nas súas filas. Tal fixo José Antonio Varela Garza cando argumentaba que o PG «...nació como una mera asociación de tipo cultural y exaltación de los valores culturales de Galicia, sin tendencia política alguna»¹². E o propio Peña Rey insistía que o seu labor «...al margen de la orientación política que fijaba el Comité Central, fue de carácter predominantemente cultural...»¹³.

Diante da imposibilidade de negar a participación electoral do PG nos diferentes comicios celebrados logo da súa fundación, outros tentaron deixar claro dende o principio que nesta formación tamén tiñan cabida dereitistas e rexionalistas a carón de elementos de esquerda e autonomistas. Neste senso, Varela Garza admitía que o partido «Posterior mente (sic) fue inclinado por algunos de sus altos dirigentes hacia un contenido político pero de carácter neutro, siendo por ello posible que en él figurásemos derechistas y otras (sic) de tendencia izquierdista. Cuando el partido se lanzó abiertamente

¹⁰ AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.199, expediente 91/1941, fol. 9.

¹¹ AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.195, expediente 28/1940, fol. 11a.

¹² AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.195, expediente 32/1940.

¹³ AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.195, expediente 28/1940, fol. 11v.

al campo de la política cabíamos en él, también, quienes eran autonomistas y quienes sentíamos solamente el deseo de un sano regionalismo»¹⁴. E engadía, para salientar o compromiso dos seus cos postulados dereitistas por riba de calquera outra consideración, mesmo a unidade do partido, que

[...] próximamente al triunfo del nefasto Frente Popular en aquella campaña electoral, algunos candidatos a diputados lanzaron en sus propagandas y en el periódico 'A Nosa Terra' afirmaciones izquierdistas que, aunque eran puramente personales, por la representación que ellos ostentaban, arrastraban en cierto modo al partido Galleguista a una atmósfera que repugnaba a la verdadera ideología derechista de la mayor parte de los inscritos en él y sobre todo a la mayor parte de los que figurábamos en el Grupo de Orense. Ello determinó a que el que suscribe unido a bastantes afiliados de Orense, nos diésemos de baja en el Partido cuando arreciaba la campaña electoral de 1936 y antes, por tanto, de la época en que triunfó el Frente Popular.¹⁵

Outro dos recursos máis utilizados pola maioría dos encartados foi tentar solicitar a exención ou a atenuación de responsabilidade sobre a base do parágrafo segundo do art. 5º da Lei, intentando demostrar a existencia de público arrepentimento anterior á sublevación e a adhesión e colaboración entusiasta co Movemento. O primeiro destes extremos era o máis difícil de probar, e só cando coincidían unha inequívoca demostración documental de terse dado de baixa en determinado partido, unha escasa transcendencia da actividade política en cuestión e a achega de informes favorables das autoridades, instructor e tribunal aplicaron con benevolencia o precepto sinalado. Tal aconteceu con Jaime Pérez Colemán, catedrático do Instituto de Ensino Medio, que tamén figuraba nas listaxes incautadas na sede do PG. Porén, declarou «que nunca se creyó ligado a dicho partido», atribuíndo este feito

a habérsele pasado unos recibos, aproximadamente desde comienzo de 1932 hasta fines del verano de 1934 [...] que eran recogidos por condescendencia con elementos integrantes de tal agrupación, amigos del exponente quienes, dedicándose a interesantes trabajos y estudios, recababan esta pequeña contribución para finalidades culturales. Que estos amigos no se tenían por afiliados se desprende de que (sic) ni eran convocados a juntas, no se le participaba resolución alguna, no asistía a reuniones, ni daba conferencias [...]. Es verdad que se le invitó, si bien humorísticamente, a firmar su solicitud de ingreso en el partido, pero habiéndose negado en redondo ignoraba de buena fe, que sin firmar su filiación adquiriría compromiso determinado. De aquí mi sorpresa cuando por primera vez se le enteró de que mi nombre formaba entre los galleguistas [...].¹⁶

Tal estrañeza resultaba facilmente comprensible tendo en conta a súa posterior traectoria política. Segundo declaraba o coronel Rafael Valcarce Sáenz, despois de afastrarse do PG, «se inclinó a Falange lo que sabe el declarante porque sus hijos estaban entonces detenidos por ser Falangistas y el Sr. Colemán los visitaba y les hacía obsequios

14 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.195, expediente 32/1940. Subliñado no orixinal polo xuíz instructor de Responsabilidades Políticas.

15 *Ibidem*.

16 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.201, expediente 82/1941.

y también cotizaba para Falange...». Consumada a sublevación, foi designado polos gobernadores civil e militar para acudir á Asemblea Anti-Comunista de Lisboa en agosto de 1936, ingresou en Falanxe a mediados de decembro dese mesmo ano, foi designado presidente da Comisión Xestora da Deputación, Delegado Provincial de Prensa e Propaganda, Delegado Provincial de Educación Nacional e Xefe Provincial do Movemento en Ourense dende marzo de 1939, ademais de ser nomeado inspector de Ensino Primario e actuar como gobernador civil interino en ausencia do titular¹⁷. Por se fose pouco, foi o redactor, xunto con Fernández Borrajo, da primeira folia de propaganda difundida polos rebeldes «por todos los pueblos de la provincia alentando a la gente que desconocía el significado y trascendencia del Movimiento»¹⁸. Naturalmente, saíra indemne ata aquel intre de todas as investigacións e depuracións incoadas dende a capital, entre elas a da Comisión de Depuración de Catedráticos que presidía o daquela gobernador civil Manuel Quiroga Macia, dos primeiros en declarar no seu favor no expediente que nos ocupa.

En calquera caso, destacar a ruptura co PG en vésperas dos comicios do 36 non parecía, a priori, un argumento que garantise automaticamente a exculpación a xulgar pola posibilidade de esixir responsabilidades dende outubro de 1934. Porén, a diferenza do que acontecerá con algúns significados ex-militantes da esquerda obreira, que foron sancionados malia ter abandonado o partido antes da constitución da Fronte Popular, o certo é que vai resultar moi efectivo no caso dos galeguistas, os cales non tiñan contas pendentes que saldar co gallo dos acontecementos revolucionarios de outubro de 1934. Neste senso, cando a baixa foi efectiva antes da celebración das eleccións e puido ser documentada, o tribunal acordou a absolución ou o sobresemento das actuacións e non os estimou incurso no apartado c) do artigo 4 da LRP. Mesmo aplicouse con certa benevolencia a esixencia de proba documental que certificase o abandono do partido; se cadra porque, como aseguraba o contable dos *Almacenes Román*, Manuel González Rodríguez,

Extrañado el que suscribe de aparecer como afiliado y sin que constase su baja, hizo las oportunas averiguaciones, como consecuencia de las cuales ha sacado la deducción de que en dicha agrupación no procedían a formalizar las bajas, si bien dejaban de pasar los recibos, pero conservando los nombres de los que habían dejado de pertenecer, tal vez en la creencia de que algún día volverían a sus filas o con otros fines que el exponente ignora.¹⁹

Dende logo axudaba que os informes acreditasen a condición «de orde» do encartado e a súa colaboración coas dereitas, como aconteceu co mestre José González Núñez que, ademais de cursar baixa con anterioridade ao golpe e a dicir do párroco de Bousés

17 Informe nº 1077 da Delegación Provincial do Servizo Nacional de Información e Investigación de FET y de las JONS de Ourense e nº 1.296 da Comisaría de Investigación en Vixilancia de Ourense. A cita coa declaración de R. Valcarce en fol. 58.

18 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.201, expediente 82/1941.

19 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.200, expediente 87/1941, fol. 141v.

(Oímbra), onde residía, «En tempo de eleccións sempre se ha pusto incondicionalmente al lado de persoas de derechas; sendo duramente atacado por los elementos de izquierdas por no ver en él imparcialidad como Presidente de la mesa que era»²⁰. En parecida situación estaba o comerciante Juan Rodríguez Domínguez, segundo o cal cursou a súa baixa a raíz da xuntanza «en la que se discutíó si se iba ir a las mismas [elecciones de 1933] con las derechas o con las izquierdas, en cuya reunión hemos perdido la votación los que opinábamos de ir con las derechas, y como quiera que mi manera de pensar no estaba de acuerdo con la orientación política que llevaban los partidos de izquierda, es por lo que me decidí a darme de baja en el mismo. [...] Yo pertenecí a él cuando aún no tenía matiz de derechista ni de izquierdista»²¹. Este extremo foi corroborado pola Comisaría de Investigación e Vixilancia de Ourense, que ademais confirmou o seu ingreso na *Unión Orensana de Derechas* e en Acción Popular despois de deixar o PG, ademais de ser membro da Asociación Católica de Pais de Familia.

Pola contra, o oficial do Xulgado Salvador Goyanes Sotelo non cursou a súa baixa ata que se fixo pública a súa integración na Frente Popular e, unha vez que se consumou o golpe, «no se encuadró en ninguna Organización, adoptando una actitud pasiva»²². Pola súa banda, José Fernández Borrajo, que presidira a *Dereita Galeguista* e colaborara na campaña a prol do Estatuto, non tivo pudor en asegurar que foi a dirección que pretendían darlle determinados dirixentes o que desviou «...fundamentalmente al Partido Galleguista de su casi exclusivo contenido cultural originario que era su mayor aliciente para la mayor parte de los que a él pertenecíamos»²³.

Mais as acusacións de seren defensores do Estatuto non resultaban doadas de desvirtuar tendo en conta o compromiso público que a maioría dos conservadores amosaran na campaña desenvolta durante a primavera. Así, José Antonio Varela Garza só puido argumentar habilmente que tal acusación, considerando a súa ruptura co PG, resultaba inexacta «...si se tiene en cuenta que cuando se hizo propaganda del Estatuto y se trabajó en su consecución (que fue después del triunfo del Frente Popular) ya no pertenecía yo al Partido Galleguista». Outro tanto afirmou respecto ao cargo de ocupar asento na tribuna de oradores en mitins do PG durante aquela, negando o carácter político dun acto no que compartira tribuna con Alexandre Bóveda, pois «...aquelel acto era meramente una conferencia sobre asuntos económicos y no política y mi presencia en la tribuna fue debida a que, por el carácter de la conferencia, fui invitado a ese puesto por ser en aquella fecha presidente de la Cámara de Transportes Provincial». E engadía, como bo coñecedor do significado procesual da *diabolica probatio*, que «No me es posible aportar prueba sobre mi no concurrencia a la tribuna porque como se trata de una prueba negativa no es posible su práctica». A pesar de que Varela escenificara publicamente a

20 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.199, expediente 91/1941, fol. 107.

21 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.199, expediente 91/1941, fol. 120.

22 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.201, expediente 82/1941, fols. 6 e 37.

23 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.201, expediente 82/1941, fol. 7a.

súa ruptura co PG cando asinou o manifesto da *Dereita Galeguista*, estes antecedentes xa motivaran a súa detención o 26 de outubro de 1937; daquela, permaneceu retido en calidade de gobernativo ata o 1 de febreiro do ano seguinte e foi, ademais, multado con 250 ptas.

Tamén, como anticipabamos, acudiron con relativa frecuencia ao recurso de asegurar a desgana na militancia –o ingreso no partido por amizades particulares é unha constante por parte da maioría– e o tenue do compromiso, como fixo o propio Varela Garza cando aseguraba que «Por ello, aunque es cierto que pertencí al Partido Galleguista no figuraba ya en sus listas en el mes de Febrero de 1936; siendo antes de esa fecha un mero afiliado sin relieve y sin entusiasmo»²⁴. Pola súa banda, o inspector de seguros Luis Villarino Ulloa di que pertenceu ao PG dende 1933 ata que se produciu a escisión da *Dereita Galeguista*, aínda que se afiliou «no [...] por ideales políticos ya que nunca los ha tenido y si por una conveniencia particular de poder llevar a efecto una labor más amplia dentro de su profesión»²⁵. E en parecidos termos expresábase o industrial licoreiro e propietario da Casa de Baños de Ourense Patricio Martín Sánchez Dalama, segundo o cal

He sido afiliado al partido galleguista por complacencia, por acceder a requerimientos de la amistad y por que (sic) no habiendo pertenecido a ninguna organización política no tenía compromisos de este orden y no sentía preocupación alguna que obligase al exponente a seguir determinada conducta. Es más, toda mi vida la he dedicado a mis actividades mercantiles pudiendo expresar que me consideraba como apolítico. [...] Conste pues, que he sido un afiliado pasivo en el Partido Galleguista, sin defender su programa ni interesarme sus postulados [...].²⁶

Finalmente, sempre quedaba a posibilidade de facer pública abxuración do pasado, denigrar a formación na que se militara ou, como tivo que facer Juan Rodríguez Domínguez, confesar a vergoña que daquela producían tan incómodas concomitancias: «Puede creerme V.E. que me encuentro bastante abochornado ante mis enemigos, el (sic) tener que sufrir un espediente (sic) por un partido político que yo odiaba bien de veras; y prueba de ello es el hallarme en la acera de enfrente»²⁷.

A adhesión a posteriori sempre podía acreditarse polos máis diversos medios, mesmo con algún recibo que certificase a xenerosidade dos encartados á hora de contribuír ás múltiples subscricións e donativos organizados polas autoridades. Moito máis cando, como aconteceu con varios perseiros da *Dereita Galeguista* ourensá, pertencían a Círculos Católicos, ingresaron nas milicias de segunda liña, participaron en actos oficiais e de propaganda con posterioridade ao golpe e mesmo ocuparon cargos oficiais. Así, o empregado de farmacia Julio Blanco Quintela, que tamén se deu de baixa no PG ao pactar coa Fronte Popular, era membro de Acción Católica, foi mobilizado cos da súa quinta e esta-

24 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.195, expediente 32/1940.

25 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.200, expediente 87/1941, fol. 83.

26 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.202, expediente 22/1941, fol. 202.

27 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.199, expediente 91/1941, fol. 151.

ba considerado «gran simpatizante de las derechas y personas de orden»²⁸. E o xa citado Manuel González Rodríguez, aseguraba que pertencera ás Mocidades Galeguistas,

[...] pero que pasados unos meses como tal asociación no estuviera en consonancia con el sentir que expone el que al mismo tiempo pertenecía a la Juventud Católica de Orense y en ella tenía un cargo directivo y diversas actividades como la de tomar parte en los Círculos de estudios organizados por la misma se dio de baja en aquella asociación Galleguista sin que tuviese relación de ningún género ni con este ni con algún otro partido político. [...] De todos modos, siempre consideró el exponente, que sus fines, si bien impregnados de un matiz regionalista, era éste de carácter tradicionalista, como lo revela la existencia en el mismo por aquel entonces de destacadas personalidades, cuyas arraigadas creencias religiosas e ideas de orden no pueden ser discutidas.²⁹

Pola súa banda, José Gil Fernández aseguraba no seu escrito de defensa que «No bien tuve conocimiento de aquel alevoso asesinato del Mártir Calvo Sotelo, y se habló de la formación de una Milicia en esta Capital en momentos en que se suponía y ansiábamos la declaración del Estado de Guerra, para el Glorioso Alzamiento, que cuidara del orden, para que la Guardia Civil y mas fuerzas armadas pudiera actuar en forma donde fuera preciso, fui de los primeros alistados en aquel primitivo Batallón de Caballeros de Santiago (...)». E aínda engadiu que cando a citada milicia se fusionou coa de FET y de las JONS continuou nela prestando cantos servizos lle foron solicitados, ademais de poñer a disposición das autoridades o seu vehículo particular e contribuír ao esforzo bélico con diversos donativos³⁰.

Entre os segundos, ademais do ben coñecido caso de Vicente Risco, o propio Fernández Borrajo lembraba o instrutor que se dera de baixa no partido «por observar con disgusto que el órgano oficioso del Partido Galleguista y algunos elementos pertenecientes al mismo partido hacían propaganda izquierdista y aun separatista». E, decontado, trouxo a colación a súa participación nas dúas comisións organizadas para traballar a prol da unidade das dereitas; inclusive a que se formou co gallo das previstas eleccións municipais da primavera de 1936 que, finalmente, serían suspendidas polo Goberno como consecuencia do clima político reinante. Consumada a sublevación, foi nomeado policía honorario vinte e catro horas despois da declaración do estado de guerra, ingresou na milicia de segunda liña dos *Caballeros de Santiago*, formou parte da súa comisión depuradora e afiliouse á Comuñón Tradicionalista (onde foi membro da súa Xunta de Guerra e exerceu de Delegado de Organización e Relacións Exteriores dende o 31 de decembro de 1936), ademais de colaborar na prensa, en numerosos actos de propaganda e desempeñar varios cargos, entre eles o de vogal da Comisión de Integración de FET y de las JONS; foi tamén Delegado Provincial de Propaganda e Prensa de FET y de las JONS, secretario da Comisión Provincial de Mutilados, secretario do

28 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.200, expediente 87/1941, fol. 19.

29 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.200, expediente 87/1941, fol. 139.

30 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.199, expediente 91/1941, fol. 9.

Colexio de Avogados e presidente do Tribunal Tutelar de Menores. Aínda que a xurisdición de responsabilidades políticas decretou o sobresemento do seu expediente, o Servizo de Depuración do partido único acabaría pasándolle factura pola súa militancia no PG: cando aínda este se atopaba en curso, a Secretaría Xeral decretou a súa expulsión en base a unha investigación aberta durante a cal saíu novamente á luz a súa militancia no nacionalismo, de seu incompatible cos homes de «impoluto pasado» que o Movemento demandaba³¹.

En definitiva, unha ampla gamma de mecanismos de defensa da que, na práctica, só puideron facer uso aqueles que, como os membros da *Dereita Galeguista*, ademais de atesourar un inmenso capital relacional³², non se atopaban en prisión ou fuxidos cando lles chegou a quenda de comparecer no proceso. Deixemos que sexa o xa citado J. F. Yáñez Sierra o que narre a imposibilidade práctica que tivo para exercitar a súa defensa. Segundo un escrito redactado o 18 de maio de 1940 e con data de rexistro do día 20, un día máis tarde de ser firme a sentenza condenatoria ditada contra el,

[...] en este día ha sido puesto en libertad por la autoridad Militar competente que lo tenía detenido desde el día 8 de abril último en la Prisión Provincial de Orense, cuya detención la determinó una denuncia proyectada por el Secretario del Ayuntamiento de La Gudiña y actual Jefe de Falange de aquella localidad, cuya denuncia tuvo por solo y exclusivo objeto privar al exponente de hacer personalmente y con toda aportación de datos la defensa en el sumario que se le sigue y obra en ese digno Tribunal. [...] los reclusos no tienen libertad para defender sus derechos dada la gran disciplina que hoy se tiene en los penales, que no autorizan a escribir más que una vez por semana y solo a familiares.³³

Elocuente testemuño que, como tantos outros casos (pensemos nos que fuxiran para salvar as súas vidas, atopábanse na fronte de guerra oficialmente declarados rebeldes e na importante porcentaxe de inculpados que permanecían en prisión, non só os encartados nun sumario senón tamén, como no caso do mestre galeguista, os gubernativos), acredita as diferenzas existentes entre realidade normativa e vida real.

3. AS SANCIÓNS

A normativa de responsabilidades políticas distinguía entre sancións restritivas da actividade (inhabilitación absoluta e especial), limitativas da liberdade de residencia (estrañamento, relegación a África, confinamento e desterro) e económicas (que fan desde a

31 Declaración de Fernández Borrajo en AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.201, expediente 82/1941, fols. 7a e 13-14; o informe da Delegación Provincial do Servizo Nacional de Información e Investigación FET-JONS en fol. 38.

32 Basta, neste senso, contemplar a listaxe de persoeiros que moitos deles poden presentar como testemuñas de descargo. Entre os que declararon en favor dalgúns dos expedientados podemos citar nada menos que ao propio xuíz instructor de Responsabilidades Políticas Federico Acosta Nuruega; o director de *La Región* Ricardo Outeiriño; o maxistrado Alberto Stampa Ferrer, antes xuíz de instrución na capital ourensá e daquela exercendo como Fiscal de Taxas en Barcelona; o comisario xefe de Policía Facundo Valias, entón destinado en Madrid; o comandante da Garda Civil Eulogio Limia Pérez, daquela prestando servizo en Barcelona; o enxeñeiro xefe de Obras Públicas de Ourense Antonio Sáenz-Díez Vázquez; o director do Hospital Luis Santos Ascarza; o vigairo capitular e provisor da diocese Diego Bugallo Pita; o entón párroco de Santa Eufemia do Norte, profesor do Seminario e Delegado de Acción Católica Fernando Quiroga Palacios; o comandante de Infantería e vicepresidente da Deputación Marcelino Mira Cecilia; o ex gobernador militar Luis Soto Rodríguez; o coronel Rafael Valcarce Sáenz; unha chea de persoeiros locais vinculados ao calvosotelismo e xerarquías de FET y de las JONS, etc.

33 AHPOU, Fondo TRRP, caixa 7.193, expediente 43/1939.

perda total ou parcial dos bens ata o pago dunha cantidade fixa). En casos extraordinarios, o Goberno, previa proposta dos tribunais, podía acordar a perda da nacionalidade coas súas accesorias de estrañamento e perda total dos bens (art. 9). Loxicamente, a totalidade das sancións, agás as económicas, só podían imporse a persoas individuais; todas as non económicas eran temporais, excepto a perda de nacionalidade española, que o era a perpetuidade; e, finalmente, non existían penas de privación de liberdade, nin sequera a prisión subsidiaria en caso de insolvencia ou falta de pagamento da sanción.

As concesións ao arbitrio xudicial para a fixación da medida das sancións eran moi amplas, presuntamente para facelas máis xustas e adecuadas aos diferentes graos de responsabilidade, pero tamén polo recoñecemento da gran complexidade dos actos e omisións sobre os que debían pronunciarse os tribunais. A súa extensión dependía da cualificación dos feitos como «extraordinariamente graves» (suposto no que os tribunais podían propor ao Goberno a sanción xa comentada do art. 9), «graves» (de 8 anos e 1 día a 15 anos), «menos graves» (de 3 anos e 1 día a 8 anos) ou «leves» (de 6 meses e 1 día a 3 anos). En todo caso, aos condenados pola xurisdición de guerra só se lles podían impor sancións de carácter económico, pero para calibrar na súa xusta medida esta aparente benevolencia hai que ter en conta que os consellos de guerra xa impuñan de oficio penas accesorias. A fixación da contía das penas pecuniarias, sempre de libre determinación polo tribunal, facíase depender non só da gravidade dos feitos, coma no caso dos dous primeiros tipos, senón tamén da posición económica e social do responsable e das cargas familiares que tivese. Contradecendo o principio xeral de que a morte extingue a responsabilidade do culpable, a normativa prescribía que o falecemento non eximía da incoación de expediente nin do pago das sancións económicas (art. 15), como tivo ocasión de comprobar o afiliado ao PG Ramón González Paradela. Estas, a diferenza das medidas restritivas da liberdade ou do exercicio da profesión, que prescribían aos 15 anos, eran declaradas imprescritibles, debendo os herdeiros do responsable facelas efectivas con cargo ao seu patrimonio hereditario. Só no caso de que algún dos herdeiros aceptantes prestase eminentes servizos ao Movemento ou demostrase a súa anterior e pública adhesión, podería solicitar excepción en canto á parte da herdanza que lle correspondese, sendo tales extremos de libre apreciación polo Tribunal.

A citada Lei de 19 de febreiro de 1942 ditaminaba o sobresemento da causa cando a valoración do patrimonio do encartado e o dos familiares cos que convivía era inferior ás 25.000 pesetas, sen prexuízo de que a autoridade competente puidese acordar outras medidas de depuración e inhabilitación. Este precepto vai ser determinante para que varios militantes encartados que permaneceran no PG ata a sublevación militar quedasen exentos de responsabilidade. Tamén para que o Tribunal actuase cun marcado sentido da oportunidade: o cruce dos expedientes efectivamente incoados co BOPO permite asegurar que non todos os incursores nalgún suposto de responsabilidade dos con-

templados pola normativa foron efectivamente encartados, sendo moitísimo máis elevada a porcentaxe daqueles que notoriamente carecían de bens suficientes para facer fronte a unha eventual sanción.

A combinación de todos estes elementos resultou decisiva para que a gran maioría dos nacionalistas investigados quedasen a resguardo das consecuencias máis gravosas da LRP. S. Goyanes, J. Fernández Borrajo e J. Pérez Colemán resultaron absoltos en sentenza do TRRP de 31 de maio de 1941 por considerar probado que abandonaran o PG antes do 18 de xullo de 1936, sen sequera resultar determinante no fallo a entusiasta colaboración dos dous últimos co Movemento; o mesmo acontecera xa con José Antonio Varela Garza por resolución de 23 de decembro de 1940. Contra Manuel López Fernández, Severino Bacelar Blanco, Antonio González Iglesias, Ramón González Paradelá, Cesáreo Saco López, Amadeo Estévez Rodríguez, José González Núñez, Juan Rodríguez Domínguez, José Gil Fernández e Antonio Faílde Gago ditouse auto de sobresemento das actuacións o 5 de decembro de 1942 por non alcanzar o valor dos seus bens a cantidade de 25.000 ptas.; idéntica resolución ditárase contra o concelleiro do PG en Vilamartín de Valdeorras José Manuel García Núñez o 28 de novembro dese mesmo ano. O mesmo aconteceu, por auto de 4 de xaneiro de 1943, no caso de Manuel González Rodríguez, Julio Blanco Quintela, Luis Villarino Ulloa, Jesús Castro Pérez, José Martínez, Cesáreo Gómez Pacios, Avelino Álvarez Fonseca e o falanxista Emilio González Núñez. Deste último expediente só continuaron as actuacións contra Antonio Rodríguez-González Montero, o único que posuía bens superiores aos que a normativa fixaba como causa de exención da responsabilidade; porén, Montero só tivo que agardar ata o 11 de febreiro seguinte para que o tribunal, tendo ademais en conta o seu destacado papel en Falanxe, apreciase que lle era de aplicación a excepción prevista no apartado c) da Lei de 19 de febreiro de 1942 relativa a simples afiliados a organizacións políticas declaradas fóra da lei sen actuación significada nas mesmas.

Pola contra, descoñecemos a resolución do proceso de responsabilidades políticas nº 92/1941 incoado contra Benigno Fernández Borrajo, do que temos noticia a raíz do sobresemento por duplicidade do nº 115/1941. Pola súa banda, o procurador e ex-secretario da Irmandade Galeguista de Ourense Alfonso Vázquez Monjardín, do que tampouco se conserva o expediente, foi condenado o 1 de novembro de 1941 ao pago dunha multa de 400 ptas. segundo o resguardo de ingreso da mesma de data 5 de decembro dese mesmo ano³⁴. E o mesmo acontece co médico Arturo López Trasancos, tamén afiliado ao PG, que foi multado na causa que lle incoou o devandito Tribunal e condenado a cinco anos de inhabilitación sen que teñamos constancia do importe da sanción.³⁵

Máis sorte tivemos cos procesos de Patricio Martín Sánchez Dalama e Manuel Peña Rey. O primeiro, a pesar de poñer a disposición dos militares a Casa de Baños, ter un

34 Cfr. AHPOU, Fondo Partidos Políticos, caixa 9.183.

35 Cfr. BOPO, 24 e 29-XII-1941, no que se comunica que, aboada a sanción, recupera a libre disposición dos seus bens.

fillo morto en campaña e entregar unhas 3.000 ptas. en donativos foi detido pola autoridade militar en outubro de 1937, permaneceu preso cinco meses e foi condenado a 3 anos e 1 día de inhabilitación para o exercicio de cargos públicos, de mando, confianza e directivos e 25.000 ptas. de multa por sentenza de 7 de maio de 1940; esta última cantidade foi rebaixada a 20.000 ptas. polo Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas ao estimar como atenuante a perda do fillo en combate. Pola súa banda, Peña Rey foi condenado o 9 de abril de 1941 a cinco anos de inhabilitación especial e ao pago de 500 ptas. de multa polo tribunal presidido por Eduardo Martínez Nieto. Daquela, malia non ter realizado actos de oposición ao golpe, xa fora destituído do seu posto de xinecólogo do Hospital e detido en outubro de 1937 por orde militar, permanecendo no cárcere algo máis de seis meses. A Xunta pro-vestiario do Exército impuxéralle arbitrariamente unha cota de nada menos que cinco mil pesetas que non tivo outro remedio que satisfacer e, por se fose pouco, tivo que condonar á Deputación unha débeda de 10.000 ptas., contribuír con cantidades importantes a diversas subscricións e hipotecar os seus bens para principiar as obras do seu sanatorio por intimación das autoridades militares a fin de remediar o paro obreiro na capital.

CODA

No seu conxunto, non cabe dúbida de que o nacionalismo ourensán de preguerra saíu comparativamente ben parado da esixencia de responsabilidades civís e políticas na provincia. A significación conservadora e católica de boa parte dos seus máis senlleiros representantes, a ruptura co PG antes da celebración das eleccións de febreiro de 1936, o feito de non destacaren na oposición ao golpe militar, o retraemento ou a colaboración co novo réxime dalgúns deles e a mesta rede de influencias que o círculo galeguista tiña, sobre todo na capital, foron determinantes para que gran parte dos seus militantes quedasen a salvo da primeira e máis salvaxe onda represiva, tanto dende o punto de vista da represión física como dende a perspectiva da depuración administrativa e económica.

Naturalmente houbo excepcións. E todas elas teñen en común o mantemento da militancia no nacionalismo durante a etapa da Fronte Popular. E mesmo dentro destas últimas, non foi o mesmo o tratamento que os rebeldes deron aos nacionalistas de Valdeorras, que formaron parte dos comités da Fronte Popular, aceptaron a responsabilidade de estaren presentes nas xestoras municipais e participaron activamente na frustrada tentativa de resistencia ao golpe, que aos de Ourense capital. Cando o TRRP tomou o relevo no proceso de depuración política dos desafectos, o rigor represivo decrecera notablemente. A lentitude á hora de iniciar os trámites e a duración dos mesmos tamén beneficiou aos ourensáns, que, asemade, puideron poñer en valor o compromiso, real ou apócrifo, de parte deles co Movemento: achegas ás Subscricións Patrióticas, pertenza a círculos católicos, incorporación ás milicias de segunda liña, diversos servizos prestados ás autoridades, etc. Da intensidade do compromiso, da significación duns e doutros e dos

avais e influencias que cadaquén foi capaz de mobilizar no seu favor dependeu o resultado da depuración. Houbo quen, como Risco, apenas foi molestado; e quen, como Otero, perdeu a súa cátedra por non se prestar a componendas nin a maridaxes. Quen, como Pérez Coleman ou Fernández Borrajo, mesmo puideron medrar na nova conxuntura a forza de renegar do seu pasado; e quen, como a maioría dos encartados, non precisou de moito máis que redactar pregos de descargo e acreditar a posesión de bens inferiores a 25.000 ptas. para recuperar o sono.

Sete décadas despois, algúns poderán pensar que a actitude e a actuación dalgúns destes persoeiros foron dende pouco heroicas ata directamente unha traizón a Galicia e ao nacionalismo galego no que militaran. Pero, sen esquecer a imperiosa necesidade de facer distincións, nin aquel era tempo de heroes nin as decisións humanas poden sacarse do contexto histórico no que se producen. Tampouco é posible, comodamente instalados na perspectiva da nosa opulenta, libre e democrática sociedade actual, facer abstracción do clima de terror, de medo e de sometemento nin das necesidades de supervivencia de cada un destes homes e das súas familias. As súas debilidades, máis que restar valor ao compromiso anterior e posterior con Galicia de moitos deles, deben servirnos para engrandecer e acrecentar a coraxe dos que pagaron coa súa vida, coa súa liberdade ou co exilio a decisión de manter a dignidade e o amor á Terra por riba de calquera outra consideración.